بۆچی دەنووسین؟.. د. موحەممەد گەڵاڵەیی

هەموو نووسینێك پەیامێکی هەیە، بەڵام لە ئامانجێکی دیاریکراو بۆ خزمەتی گشتیی و هەندێجاریش بۆ ئامانجێکی تایبەتی کەسی بەدەر نییە، ئەگەر بێینە سەر هەقیقەت غەدر لە شاعیرەکانیش کراوە، کە بە زەردەخەنەوە بۆ چەند مەبەستێکی شاراوە و نەزانراو پێیان دەوترێت: (المعنى في قلب الشاعر)، بەڵام ئەگەر دەستەواژێکی وەك (الغاية في قلب الكاتب)یش هەبوایە ئەوا هاوکێشەکە هاوسەنگتر دەبوویەوە، خۆ هەندێجاریش ڕێکدەکەوێ، کەوا شاعیرێك نووسەرێکی بە ناوبانگ بێت بە تایبەتیی لە ژانرەکانی نووسینی ڕۆمان و چیرۆك..هتد دا.

جا بۆیە؛ با بێینە سەر کرۆکی نووسینەکەمان، کە هەندێجار دەگوترێ: نابێت نووسین لە پێناو نووسین بێت!، بەڵێ؛ نابێت نووسین هەر بۆ کەڵەکردنی ووتاری دووبارە، سواو و دزراو بێت..!

ئەی کەواتە نووسین لە پێناوی چ ئامانجێك دابێت و بۆچی پیتەکان دەخەینە پاڵ یەکتری و وەك نووسینێك بڵاویان دەکەینەوە؟

بەڵێ؛ گونجاوە نووسین هەندێك لەم ئامانجانەی خوارەوەی هەبێت:

بۆ زیادکردنی کۆمەڵێك مەعریفە و زانینی نوێ و نەبیستراو بێت بۆ خوێنەران.

بۆ دەرخستنی کۆمەڵێك ڕاستی و نەزانراوی سەردەمی خۆی بێت.

بۆ خستنەڕووی کێشەیێکی ڕەوا و چارەسەریێکی ڕوون و ڕەوان بێت.

بۆ هێناکایەی گفتوگۆیێکی سەردەمیانە و ڕەخنەیی پڕ بەرهەم و بە جووڵە بێت.

بۆ بەرگریکردن لە هەق و ڕاستی مافخوراوان بێت.

بۆ فراوانکردنی پەڕاوێزی ئازادی بیر و ڕا گۆڕینەوە و ڕەخنەگرتن بێت.

بۆ هەڵڕشتنی ڕق و بڵاوکردنەوەی شەڕ و ئاژاوە نەبێت.

بۆ خۆ دەرخستن، هەڵاجکردن، هەرزانکردن بیروبۆچوون و نرخی نووسین نەبێت.

بۆ ستایشی زاڵم و ستەمکار نەبێت، کە ڕەوایەتیی بە هەموو نا دادیێك و زوڵمێك بدات.

لە هەمووی گرنگتر ئەوەیە: بۆ سەلماندنی کۆیلە بوونی نووسەر نەبێت.

هەر بۆیە نووسین بەرپرسیاریەتییە، پێش ئەوەی خاوەنداریەتی لەو ووشانە بکرێت، کە بە قەڵەمی نووسەرێك یان هەر کەسێکی ترەوە

دەنووسرێن، بەڵکوو بەرپرساریەتیێکی ئەخڵاقی ویژدانییە ئینجا ئاینیی، نیشتمایی و مرۆڤدۆستییە، چونکە نووسین لە ناخی ویژدان و ئەخڵاقی نووسەر وەك مرۆڤێکی ڕیزلێگیراو سەرچاوە دەگرێت، هەر بۆیە ئەو نووسینەی کە لە ئەخڵاق، کەڕامەت و ویژدانێکی زیندووەوە سەرچاوەی گرتبێت ئەوا بۆ سەدان و هەزاران ساڵ دەمێنێتەوە، بەڵام ئەگەر بە پێچەوانەوە بێت ئەوا دیارە لەچییەوە سەرچاوەی گرتووە؟ و سەرئەنجامەکەی ئەوە دەبێت، کە لە مێژوودا تەنها شەرمەزاری بۆ نووسەرەکە دەمێنێتەوە، نموونەی زۆر زیندووش لە ئێستا و ڕابردوودا هەن و بۆ داهاتووش هەر دەبن. کەوا وەك: نووسەرانی دەرباری پادشا و سوڵتانەکان لە مێژووی مرۆڤایەتییدا هەژمار دەکرێن.

هێنانەکایەی ڕوانینێکی نیشتمانی بۆ جینۆسایدی گەلی کورد(ئەنفال).. موحەممەد گەڵاڵەیی*

لە پرۆسەکانی جینۆسایدکردنی گەلی کورد لە باشووری کوردستان دا، (ئەنفال) لە شوبات تا ئەیلولی 1988دا، پرۆسەیەك کە کاریگەرییەکانی تا ئەمڕۆ لە ئارادان و بۆ دواڕۆژێکی دووریش لە هزر و بیری مرۆڤی کورد دا دەمێنێتەوە، کە بەتێکڕایی لە هەشت قۆناغی قڕکردنی گەلی کورد لە گەرمەسێر بۆ زۆزانەکانی بادینان چڕکرایەوە و نزیکەی (182000) هەزار کەس لە هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵی کوردەواری ئەو ناوچانەی کەوتنە بەر پرۆسەکانی ئەنفال لە بیابانەکانی باشووری عێراق دا زیندە بە چاڵ کران، ئەم پرۆسە(ئەنفال) دوای شەڕی یەکەمی جیهانی ئەمە دووەمین جار بوو کورد بکەوێتە بەر پرۆسەیەکی داپڵۆسێنەر لە ڕاگواستن تا کوشتن بەتایبەتی لەڕووی قەبارەی وێرانکاری و کوشتنی کورد، چونکە لە ماوەی 1914-1918 لە کوردستانی سەردەمی عوسمانی دا نزیکەی (700000) هەزار کورد لەلایەن دەسەڵاتدارانی ئیتحاد و تەرەقی لە ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی دا بە ڕاگواستنی زۆرە ملێ، بەسەربازکردنی

زۆرەملێ و جینۆسایدکردن قڕکران، ئەمە دووەمین پرۆسەی قڕکەری کورد بوو لەسەدەی بیستەمدا.

شایانی باسە؛ لەم ساڵانەی ڕابردوودا لەلایەن چەند توێژەرێکی بەتوانا پرۆسەکانی ئەنفال لێکۆڵینەوەی وردی لەسەر کراوە، یەك لە لێکۆڵینەوە زانستیەکان کە لەلایەن(مامۆستا جەمال مەجید فەرەج)ئەنجامدراوە، بە بەڵگەنامەی فەرمی حکومەتی بەعسی ڕووخاو(1968-2003) سەلماندوویەتیی کە پرۆسەکانی ئەنفال تەنها هەشت پرۆسە نەبوونە، بەڵکو نۆ پرۆسەی قڕکەر بوونە، کە پرۆسەی نۆیەم ناوچەی سێ گۆشەی سنووری لەنێوان ئاب-ئەیلولی 1988دا گرتۆتەوە، بۆیە وڕای دەستخۆشیم بۆ ئەم توێژەرە، خۆشبەختانە لە بەشی مێژووی فاکەڵتیی ئاداب لە زانکۆی سۆران، لە ڕۆژی 19ی کانوونی یەکەمی 2022 سەمینارێکی سەرهێڵی(ئۆنلاین)ی بۆ ناوبراو ڕێکخرا و بەشێوەیەکی زانستی بەڵگە و ئەرگیۆمێنتەکانی بۆ ئامادەبووان خستەڕوو، ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە نۆ پرۆسەی ئەنفال بە بەڵگەنامەی مێژوویی سەلمێندراوە، بەڵام جێگەی خۆیەتی ئاوڕێکیش لە پرۆسەکانی جینۆسایدکردن لەماوەی 1988-1991 بدرێتەوە، بەتایبەتی لە کاتی گەڕانەوەی حکومەتی بەعسی ڕووخاو لە کۆتایی ئاداری 1991 بۆ شارەکانی کوردستان بەتایبەتی هەولێر، کەرکوك، سلێمانی و دهۆك، کە خەڵکێکی زۆری جینۆسایدکرد، کە تا ئەمڕۆ چارەنووسی ئەم کەسانە یەکلاینەکراوەتەوە و نەخراونەتە چوارچێوەی پرۆسەکانی جینۆساید کردنی کورد لە کوردستان دا.

لەماوەی ئەم سی و پێنج ساڵەی ڕابردوودا، کە یادی پرۆسەکانی جینۆسایدکردنی کورد(ئەنفال) کراوەتەوە، زیاتر لە ڕوانینێکی سۆزداری و بیرهێنانەوەی قوربانیان و بەڵێن پێدان بە کەسوکاری قوربانیان و پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری، ئەمە تا ئێرە نواندنی بچووکترین وەفا و خزمەتگوزارییە بۆ قوربانیەکانی پرۆسەکانی جینۆسایدکردنی گەلی کورد(ئەنفال) لە باشووری کوردستان دا، بەڵام دەبێت ئەم کارەساتە لە ڕشتنی فرمێسکی خەماوی بۆ هیوابوون و بنیاتنانەوەی ئایندە لەهەموو ئاستەکاندا هەنگاو بهاوێت..بۆیە گرینگە لە هەنگاوی یەکەمدا یادی ئەنفال لەم چوارچێوەیەدا دەربهێنرێت، چونکە پرۆسەی ئەنفال لە بنەڕەتدا پڕۆسەی قڕکردنی گەلی کورد بەشێوەیەکی ڕێکخراو، کە ئایدیۆلۆژیای بەعسی عروبی، دەوڵەت و دامەزراوەکانی بەشدارییەکی کارای ئەم پرۆسەیە بوون، کە بەرنامەیەکی تایبەتی جینۆسایدکردنی گەلی کورد لە باشووری کوردستان بوو.

لەم قۆناغە مێژوویەدا، پێویستە پرۆسەکانی جینۆسایدکردنی گەلی کورد(ئەنفال) لەو چوارچێوەیە مرۆیی و سۆزدارییەی دانراوە،

بەهاوتەریب پرۆسەیەکی نیشتمانی سەرانسەر لە باشووری کوردستان دەستپێبکات بۆ لێکۆڵینەوەکردن، تۆمارکردن و بڵاوکردنەوەی ژیانی قوربانییەکان بە زمانە زیندووەکانی جیهان، دروستکردنی مۆزەخانەی دیجیتاڵی بەزمانە زیندووەکان لەشارەکانی کوردستان، ناچارکردنی کۆمپانیاکانی گەشتوگوزاری لەناوخۆی کوردستان لە ڕێبەری و بەرنامەکانیان دا باسی ئەم پڕۆسە بکەن و مەرجێك بێت لە مەرجەکانی مۆڵەتپێدان و نوێکردنەوەی ساڵانەیان، دروستکردنی دراما، فیلمی سینەمایی و ڤیدیۆی ئەنیمەیش لە سەر تۆڕەکانی کۆمەڵایەتیی بۆ هەموو ئاستەکانی تەمەن، نووسین و بڵاوکردنەوەی چیرۆك و ڕۆمان بە زمانی کوردی و زمانە زیندووەکانی جیهان بۆ هەموو ئاستەکانی تەمەن، کردنەوەی بەشی زانستی و ناوەندی لێکۆڵینەوەی تایبەت لەسەرجەم سەنتەرەکانی توێژینەوەی زانستی لە زانکۆکانی کوردستان دا تایبەت بە (جینۆساید)، ڕاگەیاندنی یارمەتی دارایی(فەند) بۆ توێژەران لە لایەن وەزارەتی شەهیدان و ئەنفالکراوان و وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی لە کوردستان دا، ئەنجامدانی کۆنفرانسی هاوبەشی ساڵانەی زانکۆکان لەناوخۆ و دەرەوەی وڵات بۆ پرۆسەکانی جینۆسایدکردنی گەلی کورد..بە ئەنجامدانی و بەجێهێنانی ئەم ڕاسپاردە زانستی، هونەری، ئەدەبی و گەشتوگوزاری، ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ دەکەوێتە خزمەتی سیاسیەت و دیپلۆماتییەتی کورد لە ناوەندە کاریگەرەکانی جیهان دا، دەبێت ئەو هەست و سۆزەی ناو ناخی خۆمان(وەك کورد) بگوێزینەوە بۆ هەست و ناخی ئەوانی دیکە(غەیری کورد لە جیهان)دا، کە لە ئەنجامدا دەبێتە چەترێکی مرۆیی و دیپلۆماتیی بۆ کورد، کورد دەتوانێت ئەمە بکاتە پرۆسەیەك لە ناوەندە کاریگەرەکانی جیهان بەناونیشانی(دیپلۆماتییەتی جینۆساید).

بۆیە هیوادارم لە نووسینی ئەم چەمك و زاراوەیەدا (دیپلۆماتییەتی جینۆساید) سەرکەوتووبووم و بۆ جاری یەکەمینە لە نووسینێکی وادا بەکاریدەهێنم، بۆیە ئەمە دەبێتە هۆی لە دایکبوونی ڕوانینێکی نیشتمانیی بۆ پرۆسەکانی جینۆسایدکردنی گەلی کورد بەتایبەتی(ئەنفال)، کە پاڵپشتیکراو دەبێت بە لێکۆڵینەوەکانی ناوەندەکانی زانستیی و بەرهەمە بەرز و باڵاکانی هونەری و ئەدەبی کوردی و جیهانی، چونکە تەنها قەرەبووکردنەوەی مەعنەوی و ماددی بۆ قوربانیانی ئەنفال بڕیاری کۆتایی نییە، بەڵکو قەرەبووکردنەوەی مێژوویی بۆ گەلی کورد(دامەزراندنی دەوڵەتێك بەناوی کوردستان)، گەڕاندنەوەی ئیعتباری ئینسانی و یەکسانی وەك گەلانی تری جیهان، پارێزگاریکردن لە مافەکانی گەلی کورد و دووبارە نەبوونەوەی پرۆسەکانی جینۆسایدکردنی گەلی کورد لەوانە(ئەنفال) لە جیهانی نوێ

دا، چارەسەری بنەڕەتی و پێدانی گەرەنتییە لەسەر گۆی زەوی بۆ گەلێکی مەزن کە تا ئێستا دەوڵەتێکی سەربەخۆی نییە و پێشی ڕەوا نابینرێت..!

*مامۆستا لە بەشی مێژووی فاکەڵتیی ئاداب لە زانکۆی سۆران.

ئەنفالی بارزانییەکان… موحەممەد گەڵاڵەیی*

بارزانییەکانیش کوردن و برای ئێمەن و ئێمەیش برای ئەوانین، بۆ بەندە بەشێک لە خوێندکارەکانم دانیشتوی ناوچەی بارزانن و یان خەڵکی ئەو ناوچەیەن کەسی بەڕێز و بەتوانان، هاوپۆلەکانم لە قۆناغی سەرەتایی، ناوەندی، ئامادەیی و زانکۆدا بەشێکیان بارزانی بون تا ئێستایش هەندێک لەو هاوپۆلانە بەردەوام لە پەیوەندیداین چ وەک هاوڕێی جاران و مامۆستایەتیی لە زانکۆ، هەندێک لە هاوپیشەکانم لە قۆناغی مامۆستایەتیی ئامادەیی و ئێستای زانکۆدا بارزانین، دراوسێ و دۆستی بارزانیمان هەبوە و هەیە کەسی بەوەفا و قەدرگرانن، نایشارمەوە خۆشی و ناخۆشیشان پێکەوە هەبوە.

لە سەرەتای هەڵایسانی شۆڕشی ئەیلولدا و بەتایبەتی لە ساڵی ١٩٦٣ بارزانییەکان هاتنە ناوچەی باڵەکایەتیی و گەڵاڵە، لە ئەنفالی بارزانییەکاندا لە ئۆردوگای دیانا لە ١٩٨٣ مام حاجی شەفیعی ماوانە سێ بارزانی هێنابونە ماڵی باوکم (حاجی ئەحمەد ئاغای گەڵاڵە) لە کۆمەڵگای گەڵاڵە و چەند ڕۆژێک مابونەوە و دواتر مامی کۆچکردوومان هەزار ڕەحمەتی لێبێ (مام مارف) چەند قاتە جلوبەرگی خۆی پێدابون و گەیاندبونییە دەستی هێزی پێشمەرگەی کوردستان، وەک دەگێڕنەوە کارەساتێکی گەورە بوە، چونکە خەڵکی کۆمەڵگاکانی گەڵاڵە و دیانا کە لە خەڵکی گەڵاڵە، دۆڵی ڕوستە وبارزانییەکان و موهاجیرەکان و برادۆستییەکان پێکهاتبو، مەزەندەی ئەوەیان کردبو کە دوای بارزانییەکان، نۆبەتی ئەوانیش دێت، بۆیە ئەوەی لە توانایان دابوە لە رزگارکردنی بارزانییەکان(بەتایبەتی پیاوەکانیان)لەدەستی گاردی کۆماری کردوویانە، دواتریش وەک کەسوکاری خۆیان مامەڵەیان لەگەڵ کەسوکاری ئەنفالکراوان کردوە، خەڵکی باڵەکایەتیی بەگشتی لە

ئۆردوگاکانی دیانا، حەریر، قوشتەپە و سەبیران هاوسۆز و هاوکاری کەسوکاری ئەنفالکراوان بونە.
هەق لێرەیش، دوو هەڵوێستی جوامێرانەی جەنابی مام جەلال تاڵەبانی و کاک نەوشێروان موستەفا ئەمین، بیری خەڵکی کوردستان و برا بارزانییەکان بخەینەوە کە لەو کارەساتەدا چ هەڵوێستێکی نیشتمانیان هەبوە:

یەکەم: مام جەلال لە کتێبی دیداری تەمەن؛ باسی یارمەتیدانی خێزانەکانی کەسوکاری ئەنفالکراوانی بارزانی ئەکات لەڕووی مالییەوە لە دوای ساڵی ١٩٨٣ و دوای وەرگرتنی ڕەزامەندی سەرکردایەتیی بەرەی ی.ن.ک. هەروەها لە وتاری سوورداش و گفتوگۆکانی ی.ن.ک لەگەڵ حکومەتی بەعس دا جەنابی مام جەلال لە پێش هەزاران کەس داوای ئازادی و چارەنووسی بەسەروشوێنکراوانی بارزانی کرد، لەوکاتیشدا هیچ ڕێککەوتنێک لە نێوان حزبەکانی کوردستان دا نەبو و کە ی.ن.ک چوبوە گفتوگۆ لەگەڵ حکومەتی عێراق لە ژێر فشارێکی گەورەی هێزە دژبەرەکانی ناوخۆی کوردستان دابو.
دووەم: کاک مەسعود عەبدولخالق ئەگێڕێتەوە، کە دوای گەیشتنی زانیاری بە کاک نەوشێروان موستەفا ئەمین کە سکرتێری کۆمەڵەی ڕەنجدەرانیش بوە لە ناو بەرەی ی.ن.ک دا کە سەرۆک جاشێک لە ئۆردوگای قوشتەپە ئەیەوێت زوڵم لە کەسوکاری ئەنفالکراوانی بارزانییەکان بکات، ڕاستەوخۆ فەرمان دەرئەکات بە ناردنی مەفرەزەیەک بە دەشتی هەولێر بە سەرکردایەتیی شەهید شەوکەتی حاجی موشیر ومەسعود عەبدولخالق، بە تەمبێکردنی ئەو سەرۆک جاشە و چاودێریکردنی ڕەوشی ئۆردوگای قوشتەپە و کەسوکاری ئەنفالکراوان.
بۆیە ڕووم لەخەڵکی کوردستان، دۆستان، خزمان و هاوڕێیانە، کە پەیوەندی نێوان لایەنە سیاسیەکان هەر چۆنێک بێت، دواجار ئەوان لەسەر یەک مێزی گفتوگۆ و بەرژەوەندییەکان کۆکەکە لە نێوان خۆیان بەش ئەکەن و پێک دێن جا بە ڕێگەی شەڕ یان ئاشتی بێت، بەڵام ئەوەی گرنگە خەڵکی کورد، برایەتیی و هاونەتەوەیی و هاوسۆزییان لەکاتی لەقەومان و کارەساتە نیشتمانییەکان و بۆنە و یادە تراژیدیەکانی وەک ئەنفال و کیمیاباران بپارێزن.
لەلای بەندە؛ ئەنفالی فەیلییەکان، بارزانییەکان، گەرمیانیەکان، بادینان، کیمیاباران، ڕاگواستن و سووتماککردنی خاکی کوردستان، تاوانی تەعریب و کاولکردنی کوردستان، لە سێدارەدراوەکان و زیندانیانی سیاسی و پێشمەرگە دێرینەکان و شەهیدەکان و کەمئەندامانی سەنگەر، ئەمانە هەمویان ئیعتبارێکی مێژوویی و نیشتمانی مەزنیان لەلای من هەیە، لەسەرووی هەمو ئیعتبارێکی سیاسی

و شەخصی دان.
خوای گەورە ڕۆحی هەمو ئەنفالکراوانی کوردستان لە بەهەشی پڕ نووری خۆیدا جێگەداریان بکات، سەبووری و دڵنەوایی کەسوکارەکانیان بکات.
*مامۆستا لەبەشی مێژووی فاکەڵتیی ئاداب لە زانکۆی سۆران.

دۆخی توێژینەوەی زانستی لە زانکۆکانی کوردستان.. موحەممەد گەڵاڵەیی

لە پەڕاوێزی نوێترین ریزبەندی وێبۆمەتریکسی ئیسپانی دا

لە مانگەکانی کانوونی دووەم و تەمموزی هەمو ساڵێکدا ناوەندی وێبۆمەتریکسی ئیسپانی ریزبەندی زانکۆکانی جیهان بڵاودەکاتەوە, کە کۆمەڵێک پێوەری زانستی هەمە لایەنەی هەیە, بەهەرحاڵ لە پاڵ ئەمەشدا؛ پۆلینکردنی تری جیهانی بەناوبانگتر وەک: تایم و شەنگەهای بۆ زانکۆکانی جیهان هەیە.

قەصدی ئەمە لەم بابەتەدا؛ تیشک خستنە سەر ئاستی زانکۆکانی کوردستان نییە لە ئاستی نیشتمانی و هەرێمی و نێودەوڵەتیدا, کە ئەم هەڵسەنگاندنە بۆ ئاستی زانکۆکان کاری دامەزراوەی زانستی قازانج نەویستی بە لایەنە, لەهەمانکاتیشدا پرۆسەیەکی ئاڵۆز و وردە کە بە هەموو ئەو پێوەرانەی دادەنرێن بۆ ریزبەندی زانکۆکان. کە بۆ تاکە کەسێک زۆر زەحمەتە حوکم لەسەر ئاستی زانکۆیەک یان هەموویان بەتێکڕایی بدات, کە ئەمە پێویستی بەداتایەکی زۆر هەیە و لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێت, کە ئەمە لەبارتەقای هیچ کەسێک دا نییە پێی ئەنجامبدرێت, بەڵام هەندێک وردە سەرنج هەن, گرنگە لەبارەیانەوە گفتوگۆیەکی زانستی, ڕاست و ڕەوان لەبارەیانە ئەنجامبدرێت, بەبێ هەڵچون و داچونی میزاجی هەر یەکێکمان..

بەڵێ؛ هەر چەندە تێڕوانینی بەندە لەکاڵی نییە, بەڵام زانکۆ یەکە لە کارەکانی قووڵکردنەوەی کار و بەرهەمەکانییەتی لە نیشتیمانێکی دیاریکراودا, جا هەر لەکوێیەکی ئەم جیهانەدا بێت, کە بەگشتی ئەمە

لە دەیەی دووەمی سەدەی بیست و یەک دا، بەتەواوی چووینەتە ناو گوندە بچووکەکەی جیهان، بەتایبەتی لە ئاستی پێشکەوتنی زانستی و داهێنانە بەکەڵکەکانی زانستی سەردەم کە هەموو شتێک بە پێوەری زیرەک(سمارت) هەژمار دەکرێت..واتە دەبێت پێیەکانمان لەناو نیشتمان دابێت و دەستەکانمان لەناو ئەو گوندە جیهانییە زانستییەدا بێت بە بەردەوامی کار بکەین، کە خەریکە هەموو شتێک لەگەڵ خۆی ئاپێچ دەکات، کە سەرئەنجام بە قازانجی دەوڵەتە زلهێز و پێشکەوتووەکان دەکەوێتەوە..بەتایبەتی لە دەستکەوتن و بردنی سەرمایەی مرۆیی(توێژەرە ئاست بەرزەکان) و سەرمایەی ماددی(پارە) کە هەردووکیان بە زانکۆکانی کوردستان وەک لیرەی زێڕ وان..کە پێویستە وەک گلێنەی چاوەکان ئەم دوو سەرمایەی خەڵک و خاکەکەمان بپارێزرێن..!

زانکۆکان لەجیهاندا سێ کاری سەرەکی دەکەن؛ یەکەم: کردنەوەی خوێندنی زانکۆیی(بەکالۆریۆس و هاوشێوەکانی)، دووەم: ئەنجامدانی توێژینەوەی زانستی، سێیەم: بەبازاڕکردنی توێژینەوەی زانستی، لە وڵاتانی جیهانی پێشکەوتودا کاری یەکەم و دووەمی زانکۆکان بەسەرکەوتوویی تەواو بوە، کە کاری سێیەم بەبازاڕکردنی توێژینەوەی زانستییە ماوەتەوە و زۆر بە چڕی لەلایەن زانکۆ پێشکەوتووەکانی جیهان کاری لەسەر دەکرێت..بەبازاڕکردنی توێژینەوەی زانستی وەک پەرەدانە بەسەرمایەی زانستی و مرۆیی زانکۆکان، لەهەمانکاتیشدا دەستکەوتنی داهاتێکی گەورەی مادییە کە دەبێتە بانقێکی پارە پەیداکردن بۆ پێشخستنی زانکۆکان، بەتایبەتی لەڕووی دابینکردنی سەربەخۆیی کاری زانستی، کارگێڕی و دارایی، کە سێ بنەمای سەرەکیین بۆ ئەوەی زانکۆ لە ڕەحمەت و بەرەکەتی حکومەتەکان دەربازی بێت، بەتایبەتی ئەم کارە لە جیهانی سێیەمدا بۆ زانکۆکان ئەگەر کاری لەسەر بکرێت ئەوا بە شێوەیەکی زانستی، کارگێڕی و رزگار بون لەو شێوە کارکردنە دواکەوتوەی حکومەتەکان هەژمار دەکرێت، چونکە ئەو حکومەتانەی جیهانی سێیەم لەڕووی عەقڵیەتی سیاسی و روئیای سیاسی دواکەوتوون، چ جای ئەوەی لەڕووی پێشکەوتنی حکومەتداری، سیاسەتی خوێندن و توێژینەوەی زانستی پێشکەوتو بن، کە لە حاڵی ئێستادا ئەو حکومەتانە وەک منداڵێکی سەرپێ کەوتو بە هەمیشە دەبێت لەلایەن دامەزراوە جیهانییەکان بەتایبەتی لەڕووی داراییەوە دەستگیرەیی بکرێن و یارمەتی بدرێن، جا دەبێ ئەو حکومەتانەش چ جۆرە بەخشندەییەکی ماددی بەرانبەر زانکۆکان بنوێنن..!

بەکورتی؛ توێژینەوەی زانستی لە کوردستان لە بارودۆخێکی زۆر خراپ

دایە, لەبەرئەوەی توێژینەوە وەک کاری دووەمی زانکۆکان نەبێتە کولتوور لەلایەن خوێندکاران و مامۆستایانی زانکۆ, ئەو مامۆستایانەی لە بەشە زانستییەکان توێژینەوەی زانستی ئەنجامدەدەن لە هەر بەشێکی زانستی دا لە پەنجەکانی یەک دەست تێپەڕ ناکەن, ئەمە ئەبەاڵەکەی بەتەواوی ناکەوێتە ئەستۆی کارگێڕی و ستافی بەڕێوەبردنی زانکۆکانی کوردستان, بەڵکو ئەباڵی ئەمە دەکەوێتە ئەستۆی ئەو سیستەمەی زانکۆکانی لەڕووی دارایی, کارگێڕی و زانستی بەناوەندی وەزارەتێکی دیاریکراو بەستەتەوە..کە لە زۆر وڵاتی پێشکەوتو و گەشەسەندودا ئەو جۆرە سیستەمە نەماوە..!

ئەمە بێجگەلەوەی بابەتی بە بازاڕکردنی توێژینەوەی زانستی لە ئاستی ناوخۆیی نیشتمانی و هەرێمی و جیهانی دا زۆر بەکەمی بەرەو پێشچوە, بۆیە پێویستی بە پاڵپشتی دارایی و هاندانی بەردەوامە بۆ ناردنی توێژەرانی سەرکەوتو بۆ ناوەندەکانی توێژینەوەی زانستی لەجیهاندا, کە ئەمە دەبێتە دەرفەتێکی گەورە بۆ بەستنەوەی تەواوی زانکۆکانی کوردستان بە ناوەندەکانی پێشکەوتوی زانستی, کە لەم بەرنامەیەدا گرنگە زانکۆکان زۆر بەوردی کار بکەن, بەجیاواز لەگەڵ بەرنامەی تواناسازی کە هەڵەکانی ئەو بەرنامەیە دووبارە نەبێتەوە و نەگەڕێینەوە چوار گۆشەی یەکەمی ئەمرە.

بۆیە پێشنیازی من ئەوەیە بۆ زانکۆکانی کوردستان؛ قۆڵی زانستی لەهەڵمانەن کە ئەو مامۆستایانەی کە تەنها کار بۆ توێژینەوەی زانستی دەکەن و لەگەڵ ئەو مامۆستایانەی کە تەنها کار بۆ گوتنەوەی وانە لە بەکالۆریۆس دەکەن, هیچ قورسییەکی تێدانییە لەیەکتریان جیا بکەنەوە, ئەو توێژەرە سەرکەوتوانە لەسەنتەرەکانی لێکۆڵینەوەی ناو زانکۆکان دابنرێن و لەڕووی پاڵپشتی هەمەلایەنەوە یارمەتی بدرێن, هەروەها ئەو مامۆستایانەی تەنها وانە گوتنەوەیان هەڵبژاردوە لە بەشە زانستییەکان بهێڵدرێنەوە و ساڵانەش یەک تا دوو توێژینەوە ئەنجامبدەن, ئەم پرۆسەیە ساڵانە پێداچوونەوەی پێدا بکرێت, کە دەبێتە سەرەتایەکی ڕێگە خۆشکەر بۆ دامەزراندنی سەنتەرەکانی توێژینەوەی زانستی بەهێز کە پشت ئەستوور دەبن بە توێژەری سەرکەوتو, لەهەمانکاتیشدا پرۆسەی بەبازاڕکردنی توێژینەوەی زانستی ئاست بەرز بۆ ناوەندە جۆراجۆرەکانی جیهان سەرپێدەکەوە, بەتایبەتی کە داواکاری لەسەرتوێژینەوەکانی زانکۆکانی کوردستان زیاد دەبێت بەرەو پێشچوونێکی گەورە بەخۆیەوە دەبینێت..

زانکۆکان دەتوانن ببنە خاوەنی سەرمایەکی نەبڕاوە, بە ئەنجامدانی چەندین پرۆژە و داهێنانی زانستی, کە ئەنجامدانی ئەو کارە تەنها

هەنگاوی یەکەمی پێویستە کە گەڕانەوە بە دواوەی تێدا نەبێت..گرنگ ئەوەیە ناوی خوای لێبهێندرێت و دواخستنی پرۆسەکە لە قازانجی ئەم دامەزراوە زانستییەکانی نیشتمانی ئێمەدا نییە..چونکە خێرایی پێشکەوتنەکانی جیهان لە دەستی ئیمەدا نییە, خەریکە بەجێمان دەهێڵێ..بەڵام ئەو دەرفەتە زێڕینە بۆ زانکۆ نوێیەکان کە لەماوەی ١٠ ساڵی ڕابردوو دامەزراون, کارەکانیان سەلمێندراوە کە ئەو جورئەتە لەزانکۆ نوێیەکان دەبیندرێت و سەرکەوتووتر دەبن, چونکە ئارەزو و ویستێکی بەرزیان بۆ توێژینەوەی زانستی هەیە, بەتایبەتی لەلایەن توێژەر و مامۆستا ئاست بەرزەکانیانەوە.

موحەممەد گەڵاڵەیی

ئاڵا یان ئالای.. موحەممەد گەڵاڵەیی*

لە ڕۆژی ١٨ی کانوونی یەکەمی ٢٠٢٠ دا، لەکۆڕەری کورد و خەمخۆری ئەرشیف و بەڵگەنامەی کوردستان، مامۆستا نەوزاد عەلی ئەحمەد، لە هەژماری تایبەتی خۆی لە تۆڕی کۆمەڵایەتی فەیسبوک دا، پرسیارێکی گرنگی لەسەر وشەی (میر ئاڵای) کە لە کۆتایی پێشەکییەکەی کتێبی(ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد) کە لەلایەن(ئەمین فەیزی)یەوە نوسراوە لە ساڵی ١٩٢٠ لە ئیستانبوڵ چاپ و بڵاوکراوەتەوە وروژاندبو، پرسیارەکەی ناوبراو ئەمە بو: دەپرسم ئەرێ گەلۆ وشەی ئاڵای ئەمە لە چییەوە هاتووە..؟
بۆیە لەڕووی ڕەهەندی مێژوویی بۆ وشەی ئاڵا، خوێنەرانی هێژا ئەم ڕوونکردنەوەیەی خوارەوە، وەک کەڵکێ خوێندەوارێکی ناو کوردان دەنوسم و سوپاسگوزارم کە لێمی قەبوڵ بکەن، (میر ئاڵای: بەڵام بەخۆی میر آلای یان میر ئالای) یە، ناونیشانی پێشوی کارەکەی ئەمین فەیزی بوە: میر ئالای موتەقاعید: ئەمین فەیزی.
واتە: عەقیدی خانەنشین بو: ئەمین فەیزی.

مامۆستا نەوزاد عەلی ئەحمەد، مەغزاکانی ناو پرسیارەکەی ئەمە بێت کە ئایا وشەی ئاڵا لەم میر ئاڵایەوە(میر ئالای)یەوە هاتوە بۆ

فەرهەنگی نووسینی کوردی یان نا..؟ سەرچاوەی پرسیارە وروژێندراوەکەی مامۆستای ناوبراو لە چاپی کاکە فەلاحە لە ١٩٨٢ وەک خۆی نوسیویەتی، کۆڕی زانیاری کوردی لە ساڵی ١٩٨٣ کتێبی (ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد) بەڕێنووسێکی نوێ بە جارێکی تر چاپکردەتەوە.
شایانی باسە؛ کتێبیی ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد، کە لە ئەرشیفی بەندە هەیە، لەلایەن کتێبخانەی شارەوانی مەزنی ئیستانبوڵ وێنەی دیجیتاڵی لێ بەرگیراوەتەوە بۆ خوێنەران جارێکی تر دانراوەتەوە، ئەم کتێبە لە مانگی ربیع الاول ی ١٣٣٩ی کۆچی، کە بەرانبەر بە مانگی تەشرینی دووەم و کانوونی یەکەمی ١٩٢٠ دەکات چاپکراوە، یەکەم ڕۆژی مانگی ربیع الاول ی ١٣٣٩, ڕۆژی ١٣ی تەشرینی دووەمی ١٩٢٠ بوە.

لێرەدا گرنگە هەندێ زانیاری تر بخەینە ڕوو، لە کتێبیی (ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد) لە کۆتایی پێشەکییەکەدا لە لاپەڕە ١٠ دا, نوسراوە:
میر آلای متقاعد: امین فیضی، واتە: عەقیدی خانەنشین بو: ئەمین فەیزی، وشەی (آلای) کە هێنراوەتە سەر ڕێنووسی کوردی ئێستامان لە ساڵانی هەشتاکان, ئەم دوو هەڵەی تێکەوتوە.
یەکەم: لە عوسمانی چۆن گەدەکرێت وشەکە وەک خۆی بە ڕێنووسی کوردی نەنوسراوەتەوە، دووەم: لەهەر ئەگەرێکی زانراو و نەزنراو دابێت وشەی (آلای بە ئاڵای) نوسراوەتەوە, کە هەر ئەم هەڵەیەش تەواوکەری هەڵەی یەکەمە و پێکەوە هەڵەکە تەواو دەکەن.. بەڵام من هەرگیز ڕێگە بەخۆم نادەم، کە ڕەخنە لە مامۆستایان و بیرمەندانی وەک شوکر موستەفا و مەلا جەمیل ڕۆژبەیانی بگرم، کە زمانزانی گەورەی ناو کۆڕی زانیاری کورد بونە، چۆن ئەمەیان بەسەردا تێپەڕیوە..!؟ هەڵبەتە هەمومان مرۆڤین و ئاسایە هەڵە بکەین، تا مرۆش کارێک نەکات هەڵە ناکات، کەماڵی ڕەهاش هەر بۆ خوای گەورەیە..

بەکورتییەکەی دەبوایە لە چاپی کتێبی(ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد) نووسرابایەوە: عەقیدی خانەنشین بو(میری ئالای): ئەمین فەیزی.. نەک وەک ئەوەی نوسراوە(میر ئاڵای موتەقاعید: ئەمین فەیزی) کە هەڵەیەکە کراوە و تا ئەمرۆش ڕاست نەکراوەتەوە، چونکە خوێنەران دەیانزانی مەبەستی وشەی میری ئالای عوسمانی واتەی عەقید یان کۆڵۆنێل دەگەیەنێت. کەواتە: وشەی میر آلای یان میر ئالای, هیچ پەیوەندییەکی بە وشەی (ئاڵا)وە نییە لەڕووی پەرەسەندنی مێژووی وشەی ئاڵاوە بە ناو فەرهەنگی کوردی، بەڵێ لەڕووی زاراوەی سەربازی مێژوویی و زمانی عوسمانییەوە لەخوارەوە چەند ڕوونکردنەوەیەک لە بارەی وشەی (میر ئالای) یەوە دەنووسین.

سەبارەت بە وشەی میر آلای کە لە کتێبەکەی ئەمین فەیزی بەکارهێنراوە، بەپێی ئەو زانیارییە سادانەی هەمە لە مێژووی عوسمانی و زمانەکەی، دەتوانین ئەم کورتە زانیاریانەی خوارەوە بنووسین:
وشەی میر آلای لە فەرهەنگەکانی زمانی عوسمانی دا بەم مانایانە هاتوە: میر، واتە: سەرۆک، فەرماندە، بەگ، میر، فەرماندار، لە تورکی نوێ دا بەمشێوەیە دەنووسرێت وشەی میر و هاوماناکانی(Mir=Amir:Baş:Bey)
شایانی باسە وشەی میر آلای(Miralay) کە بەزمانی عوسمانی بەمشێوەیە دەنووسرێت: میر آلای، بە تورکی نوێ(Miralay) واتە: فەرماندەی چوار تابووری عەسکەری عوسمانی، لە زمانی سەربازی ئەمرۆدا وشەی (میر آلای) بەرانبەر بە وشەی (عەقیدە) بە تورکی نوێ(Albay)دادەنرێت یان بەکاردەهێنرێت، هەروەها لە زمانی ئینگلیزی دا بەرانبەر بە وشەی(کۆڵۆنێل) دادەنرێت.
ئەم وشەی (میر آلای)یە؛ لە ناو سیستەمی سەربازی عوسمانی لە ساڵی ١٩٠٩ تا هەڵوەشاندنەوەی دەوڵەتەکە لە ٣ی ئاداری ١٩٢٤ بەکارهێنراوە، هەروەها دواتر لەسەردەمی کۆماری نوێی تورکیا تا ساڵی ١٩٣٤ بەکارهێنراوە، بەڵام لە ٢٦ی ١١ی ١٩٣٤ بەپێی یاسای ژمارە ٢٥٩٠ کە لە پارلەمانی تورکیا دەرچوە، کە تایبەت بو بە (یاسای نازناو و بە ناونیشانەکان), ئەم وشەیە (میر آلای) لەناو سیستەمی سەربازی تورکیا سڕدرایەوە، لە شوێنی (میر آلای=Miralay) وشەی(Albay) دانرا، کە هەر لە بەرانبەری دا مانای(عەقیدە) دەگەیەنێت، شایانی بیرهێنانەوەیە کە بەپێی سیستەمی سەربازی دەوڵەتان دەگۆڕدرێت، وەک لە دەوڵەتی عوسمانی: نیشانەی دەوڵەتی عوسمانی کە وەک مەرەکی بچووکی تێنراوی زێڕباو بە نوسین بوە لەگەڵ دوو ئەستێرە، لە وڵاتی خەشماندا هەر تانجەک و دوو ئەستێرەیە..!
وشەی آلای (Alay) لە (معجم صفصافی) کە فەرهەنگەکی گەورەی زمانی عوسمانییە، بەم مانایانەیش دێت؛
یەکەم: فەوج، گردبونەوە، ڕێڕۆیشتن، گردبونەوەی بە شومار.
دووەم: چوار تابووری سوپایی-سەربازی. سێیەم: نمایشی سەربازی، مەراسیم.
هەروەها لە فەرهەنگی زمانی تورکی نوێ دا، وشەی (Alay)، بێجگە لەم مانایانەی لە سەرەوەدا ئاماژەمان پێکردن، ماناکانی: گاڵتەپێکردن و تاقم و دەستەش دەبەخشێت.

وشەی دیکەیش هەن، وەک:
میر لوا: واتە: میری لیوا یان فەرماندەی لیوا.

میر میران: واتەکەی هەر میری میران یان فەرماندەی فەرماندەکان.
بە زانیاری خوێنەران: زمانی عوسمانی زمانێکی دروستکراوی پێکهاتبوو لە زمانی تورکی کۆن و کۆمەڵێک زمانی زیندوو هەر لە خۆرهەڵاتی ئاسیا تا خۆرئاوای ئەوروپا و باکووری ئەفەریقا..لەوانە زمانەکانی کوردی، عەرەبی و فارسی هەر ئەم سێ زمانەی ئاماژەمان پێکردوون بە وشەکانیان لەناو فەرهەنگی عوسمانی کۆن و تورکی نوێ دا، فەرهەنگێکی گەورە پێکدەهێنن، بەڵام هەندێ لە وشەکانی ئەم زمانەی ئاماژەمان پێکردوون لە زمانی عوسمانی و تورکییە نوێ دا مانا دەستەواژەییەکانیان دەگۆڕدرێن یان گۆڕدراون..مەرج نییە وشەیەک کە لە بنەڕەتەوە عەرەبی، فارسی یان کوردی بێت، لەلای ئەوانیش(عوسمانییە کۆنەکان-تورکە نوێیەکان) بەکارهاتبێت هەمان مانای دەستەواژەی وشەکە بداتەوە، چونکە دەستووری زمانی عوسمانی و تورکی نوێ جیاوازن لە زمانەکانی تر جیاوازن کە ئاماژەمان پێکردن..!
هەروەها زمانی تورکی عوسمانی سێ قۆناغی پەرەسەندنی مێژوویی تێپەڕاندوە، کە ئەمانەن: زمانی عوسمانی کۆن لەسەدەی سیانزەهەم بۆ سەدەی پانزەهەم، زمانی عوسمانی کلاسیک لە سەدەی شانزەهەم بۆ سەدەی نۆزدەهەم، زمانی عوسمانی نوێ لە سەدەی نۆزدەهەم بۆ سەدەی بیستەم.

-___________________________

سەرچاوەکان:

یەکەم: (کتێب بەزمانی):
١-اكمل الدين احسان اوغلی(اشراف و تقديم): الدولة العثمانية تاريخ و حضارة, ترجمة: صالح سعداوي، مجلد٢، مركز الأبحاث للتاريخ والفنون والثقافة الإسلامية باستانبول, ١٩٩٩، ص.٧
٢-امين فيضی: انجمن اديبان كرد, مطبعە ترجمان حقيقت, استانبول, ١٣٣٩ [1920]. ل.١٠.

دووەم: (فەرهەنگ):
١-أ.د. الصفصافی احمد القطوری: المعجم التركی-العربی المعاصر، ط٨, بدون مكان الطبع، القاهرة، ١٤٣٣هـ-٢٠١٣م، ص.١٨
٢-أ.د. الصفصافی احمد القطوری: القاموس عثمانی-تركی-عربی(معجم صفصافی٢)، مراجعة: عبدالله تومساک، ط٢, بدون مكان الطبع، القاهرة، ١٤٣٣هـ-٢٠١٢م. ص ص ٢٧، ٦٥٦-٦٥٧.
*مامۆستا لە بەشی مێژووی فاکەڵتیی ئاداب-زانکۆی سۆران.

شەڕە وەرگێڕان ... موحەممەد گەڵاڵەیی

لە کوردستان و لەماوەی کەمتر لە سێ مانگ دا، کتێبەکەی (جۆن بۆڵتن: ژووری ڕووداوەکان) ڕاوێژکاری پێشووی ئاسایشی نەتەوەیی ئەمەریکا لەلایەن سێ وەرگێڕ یان سێ گروپ لە وەرگێڕان بۆ زمانی کوردی وەرگێڕدراوە، هەڵبەتە جێگەی دەستخۆشییە، بەڵام لە رەخنەگرتنێکی بەویژدانانە بۆ ئەم پرۆسەی وەرگێڕانی یەک کتێب لەلایەن سێ دامەزراوە یان دەزگای چاپ و پەخش دەربازی نابێت.

لەسەرەتادا؛ دەمەوێت ئەوە بڵێم: هەر کەسێک و دامەزراوەیەک ئازادە چ کارێک بکات و چۆن بیر دەکاتەوە و چ نووسینێک لە زمانەکانی تر وەردەگێڕێ..؟ بەتایبەتی لە وەرگێڕانی یەک کتێب بۆ دوو تا سێ جار لەلایەن سێ دامەزراوەی جیاوە.

بەڵام بۆ ئەم بارودۆخەی ئێمەی کورد قسەی جیاوازتری دەوێت و هەڵیشدەگرێت لەسەری بوەستین، بۆیە ئەم زیانانەی هەیە.

یەکەم: بەهەدەرانی کات.

دووەم: بەهەدەرانی سەرمایە(پارە).

سێیەم: بەهەدەردانی توانست و توانای وەرگێڕان.

چوارەم: هەڵاوساندنی بازاڕ بە یەک کتێب لەلای سێ وەرگێڕی جیاواز یان سێ گروپ لە وەرگێڕانی ئازیز.

بۆیە دەکرا ئەم هەمو توانستە بۆ کتێبی زانستی یان لێکۆڵینەوەی جددی لە زمانەکانی تر خرابایە مەیدانی کارکردنەوە، باشتر جێگەی دەگرت، وا باشترە دامەزراوەکانی چاپ و پەخشکردن پەیوەندییەکی دۆستانەیان هەبێت، کاری جددی و هاوبەش بکەن.

بۆ زانیاری خوێنەران؛ هەر ئەم کتێبەی جۆن بۆڵتن لە وڵاتی لوبنان بۆ سەر زمانی عەرەبی وەرگێڕدراوە بۆ ٢٢ دەوڵەتی عەرەبی و ئەوانەی بە عەرەبی دەخوێننەوە، لەلایەن (شرکة المطبوعات للتوزیع و النشر).

تا ئێستا ئەمەیە، جا دواتر نازانم چ دامەزراوەیەکی تر بە زمانی عەرەبی وەریدگێڕێ، بەڵام دامەزراوەی المطبوعات لەناوی جیهانی عەرەب دا، جێگەیەکی سەنگین و دیاری هەیە بۆ ڕووماڵکردن و بڵاوکردنەوەی کتێب لە جیهانی عەرەب دا زۆر بەهێزە، قازانجێکی زۆر دەکات.

بەڵام براینە ئەم سێ کتێبە کە بە زمانی کوردی کرمانجی ناوەڕاست وەرگێڕدراوە، تەنها لە شارەکانی: هەولێر، سلێمانی، هەڵەبجە، کەلار، سۆران، ڕانییە و بەشێک لە بادینان دەخوێندرێتەوە، ئەگەریش ڕێگەی پێ بدرێت بۆ خۆرهەڵاتی کوردستان بنێردرێت ئەوا لە شارەکانی: مەهاباد، سنە، سەقز، مەریوان دەخوێندرێتەوە.
وا باش بو ئەم کتێبە وەرگێڕدرابا بۆ سێ دیالێکتی سەرەکی لەناو کورد دا، کە زۆرترین سوود و دەنگدانەوەی دەبو، ئەو دەزگایانەی بەم کارەش هەستاون سوودمەندی سەرمایەی زیاتر دەبون.
یەکەم: بە کرمانجی ناوەڕاست.
دووەم: بە کرمانجی ژووروو بە پیتی لاتینی یان عەرەبی.
سێیەم: بە زازاکی یان لوڕی.
بەڵام گرنگە ئەمە لەلایەن وەزارەتی ڕۆشنبیری بکرێتە مەرجی پێشوەختە بۆ دەزگاکانی چاپ و پەخش، کە وەرگێڕانی یەک کتێب لەلایەن چەندین دامەزراوەی چاپ و پەخش قەدەغە نییە، بەڵام هەر یەکێکیان بە دیالێکتێک وەربگێڕێت و پاڵپشتی مادی و مەعنەویان بکات..
ئەمەش چەند سوودێکی هەیە:
یەکەم: زمانی کوردی بەهێزتر دەکات و خوێنەری زیاتر دەبن.
دووەم: سەرمایە لە پارچەکانی تری کوردستان بەگەڕ دەخرێ لە ڕووی مرۆیی(وەرگێڕەکان) و هەمیش لەڕووی ماددی و قازانج بە دامەزراوەکانی چاپ و پەخش زیاتر دەبێت نەک کەمتر.
سێیەم: کتێبی کوردی بەو واقیعەی هەیە کە بەسەر کوردستان دا فەرزکراوە، خوێنەری زۆر کەمە، بەڵام ئەگەر کتێبێک بەسێ دیالێکت بێت یان وەربگێڕدرێت خوێنەری زیاتر دەبێت.
چوارەم: کتێبی کوردی لە قەیرانی کەمی خوێنەر رزگاری دەبێت.
پێنجەم: ئەمە میللەتێکی پەنچا ملیۆنین، توخوا شەرم نییە، تیراژی کتێبەکانمان ۱۰۰۰-۵۰۰ دانە بێت، ئەویش هەمو نافرۆشێت و وەرگێڕ و نووسەرەکانمان لە هەژارترین نووسەران و وەرگێڕەکانی دونیان.
لەبەر ئەوەی کتێب لەهەر پارچەیەکی کوردستان بە یەک دیالێکت چاپ و بڵاو دەکرێتەوە.
ئەگەر بە سێ دیالێکتی سەرەکی بێت بازاڕگەرێکی باشی هە بێت، نوسەر و وەرگێڕەکان باشتر داهێنان دەکەن و سەرمایەکی باشیان دەبێت، ژیانێکی شایستەیان دەبێت.
لەکۆتایشدا من لەم شێوەی وەرگێڕانە زۆر زەرەرمەندبوم، ئەو کتێبەی کە لە شاری سلێمانی چاپ کرا، لەڕووی چاپ و کوالێتی کە بەرهەمی خۆماڵییە زۆر چاک و نایابە دەستخۆشی لەخاوەنی چاپخانەکە دەکەم، بەڵام زمانی وەرگێڕان و دارشتنەوەی لە ڕووی زمانەوانی زۆر رەکیک و خراپە، بەداخەوە کەوەک سەبقی تەرجەمەکردن هەڵەیەکی گەورەی

نایەوە، پاش ئەوەی دوو بەشم لێی خوێندەوە کتێبەکەم بەلاوە نا و لێگەڕام، چونکە بەڕاستی خوێقی خوێندنەوەی تێکدام..!
منیش ١٠،٠٠٠ هەزارەکەم لێ بڕیشت..! نازانم قانونێک هەیە بۆ پارێزگاریکردن لە مافی خوێنەر وەک قانونەکانی مافی بەکاربەر و نەخۆش..
بەخوای گەورەتان دەسپێرم و بەهیوای کاری ناوازەتر.

ناوچەی باڵەکایەتی لەنێوان هەلاکۆ و کەرەنادا … موحەممەد گەڵاڵەیی*

باڵەکایەتیی؛ ناوچەیەکی خاوەن تایبەتمەندی هەمەلایەنەی ژیاری، ئابووری، کۆمەڵایەتی و خوێندەوارییە لە مێژووی تۆمارکراوی کورد دا، بەڵام لە چاوی داگیرکەرانی کوردستاندا، ناوچەیەکە گرنگی جیۆستراتیژی سەربازی هەیە..!
هێرشی مەغۆلەکان بەسەرکردایەتی جەنگیزخان(١١٦٥-١٢٢٧) و دواتر نەوەکەی هەلاکۆ (١٢١٧-١٢٦٥) لە سەرەتای سەدەی سیانزەهەم ١٢٠٠ زائینی دا بۆ سەر خۆرهەڵاتی ئیسلامی کە لە جیۆگرافیای ئێستادا بە باشووری خۆرئاوای کیشوەری ئاسیا ناسراوە دەستی پێکرد، بۆ ساڵی ١٢٥٨ زائینی بەسەرکرادیەتی هەلاکۆ گەیشتنە شاری بەغداد و کۆتاییان بە خەلافەتی عەباسی هێنا..!
مێژوونووس و پسپۆری خۆرهەڵاتی کەونار خوالێخۆشبوو: پرۆفیسۆر دکتۆر جەمال ڕەشید، لە چاوپێکەوتنێکی گۆڤاری کوێستان دا لە ژمارە(25-26)ی ئایار-حوزەیرانی 2010 ی لاپەڕەکانی 10 و 11 دا، بەمشێوەیە باسی هاتنی مەغۆلەکان بۆ سەر ناوچەی خانە خۆرهەڵاتی کوردستان و حاجی ئۆمەرانی باڵەکایەتی لەباشووری کوردستان دەکات:(لەبەرئەوەی ئێرە[مەبەستی باڵەکایەتییە] ناوچەیەکی ستراتیژییە، زۆر خەڵک ویستویەتی داگیری بکات..چ لەسەردەمی مەغۆل، بۆ نمونە مەغۆلەکان کە هاتن هەر لە دەرگای ناوچەی خانە و حاجی ئۆمەران شەش ساڵ مانەوە و نەیانتوانی بەهۆی سەختی شوێنەکە بپەڕنەوە و هەتا چوونەوە خوارتر لە ناوچەی خانەقینەوە چوون

بەغدایان داگیرکرد)، بۆماوەی شەش ساڵ سەربازگەی مەغۆلەکان لە حاجی ئۆمەران و خانێ دەمێنێتەوە بۆ ئەوەی ناوچەی باڵەکایەتی داگیر بکەن و دواتر بە ڕێگەی دەشتی دیانا-هەریر-هەولێر دواتر بۆ دەشتی کەرکوک-موصڵ گەیشتن بە شاری بەغداد، بەڵام دوای شەش ساڵ واتە ل□ ١٢٥٢-١٢٥٨، پ□ر□ژەی مەغۆلەکان شکست دەهێنێت و ڕوو لەناوچەی کرمانشاه لە باشووری رۆژئاوای ئێران دەکەن، بەناوچەی خانەقین لە خۆرھەڵاتی بەغداد دا دەگەنە ناو دڵی دەسەڵاتی خەلافەتی عەباسی، کە مەغۆلەکان توانیان بە دوانزە ڕۆژ بەغداد بگرن، ئەمەریکیەکان لە ٢٠٠٣ بەم هەمو تەکنەلۆجیایە پێشکەوتوە شاری بەغدادیان بە ٢١ ڕۆژ لە چنگی حکومەتی بەعس(١٩٦٨-٢٠٠٣) رزگارکرد.

هۆکاری سەرەکی شکستی مەغۆلەکان کە نەیانتوانی باڵەکایەتیی داگیر بکەن بۆ رووخاندنی بەغداد، کە هەرچەندە ئەوان لەوڵاتی چین و ماچینەوە هاتبون و وڵاتان و خاکێکی زۆریان داگیرکردبو، بەڵام دوای ناردنی چەند گروپێکی سەربازی تایبەت بۆ کۆکردنەوەی زانیاری لەسەر تەواوی ناوچەکە، بەتایبەتی لە ڕووی جێۆگرافی و سەربازی و پێکهاتەی دانیشتوانەکەی، بڕیاڕی پاشەکشە دەدەن، چونکە بونی شاخی بەرز بەرز کە بەسەر ڕێگەکانی دەڕوانی و زۆر بەئاسانی لە دۆڵە سەختەکانی باڵەکایەتیی دەرباز نابون، نەیاندەویست هەمان شکستی گەورەی یۆنانیەکان کە بەهێزی دە هەزارەکە لە مێژووی کۆندا ناسراوە، کە لە ساڵی ٤٠١ی پێش زائینی لە شەڕگەی (کۆناکسا: لەخواروی شاری مەدائین) کە تێیدا کۆرشی بچوک کوژرا، کە لەهەمانکاتدا دە هەزار سەربازی یۆنانی پشتیوانیان دەکرد بۆ لادانی براکەی ئەردەشێری دووەم، کە ئیمپراتۆری ئەخمینی بو، کە کۆرشی بچوک داوای عەرشی ئیمپراتۆریەتی دەکرد، هێزەکانی یۆنانی کە بە دە هەزارەکە لە مێژوودا بەناوبانگن بەخاکی کوردستان بەسەرکردایەتی گەزنەفۆن(٤٣٠-٣٥٤ پێش زائین) تێپەڕبون، بەڵام لەسەر دەستی کاردۆخی□کان توشی نەهامەتیەکی زۆر هاتن هەتا گەیشتن بەسەر دەریای ڕەش لە شوباتی ساڵی ٤٠٠ پێش زائین، هەڵمەتەکە پێنج مانگی خایاندوە، بۆ زانیاری خوێنەران دواتر گەزنەفۆن مێژووی ئەم شەڕ و بەسەرهاتانەی لە کتێبب بەناونیشانی(ئاناباسیس) نووسیی، واتە: (ڕێڕۆیشتنی سەربازی یان کشان بەناو وڵاتێک دا)، کە لە ساڵی ٢٠١٣ ئەم کتێبە لە زمانی یۆنانی کراوەتە کوردی، لێرەدا مەغۆلەکان نەیاندەویست تووشی هەمان چ□ر□م□سەری و پێکدادان ببن، چونکە لە باڵەکایەتی هۆزی زەرزاییەکان نیشتەجێ بونە، لە دامێنی شاخی مامەڕووت شارێکی گەورەی زەرزاییەکان هەبوە، ئەو هۆزە بە شەڕکەر و ئازا ناسراون، بۆیە مەغۆلەکان ڕێگەی باشووری خۆرائاوای ئێرانی

ئەستایان بە گەیشتن بەشاری بەغداد هەڵبژارد، چونکە دوای هێرشی مەغۆلەکان بۆ سەر وڵاتانی خۆرهەڵات و ناوەڕاستی ئەوروپا، لەوانەیە ئەو سەرچاوانەی باسیان لە ڕۆیشتنی هێزی دە هەزارەکەی یەنانی کردوە، یان کتێبی دە هەزارەکەیان چنگ کەوتبێت و لەڕووی زانستی سەربازی ئەوکاتەوە تەتەڵەیەکی باشیان بۆ ئەنجامدابێت، بە کورتی نەیانویستبێت هەڵە سەربازییەکان دووبارە بکەنەوە..!

ئەم تۆمارە مێژووییە خۆڕاگری خەڵکی باڵەکایەتیی و قایمی ناوچەکە و چیاسەرکەشەکانی دەردەخات، کە شکستی بە ئامانجی داگیرکاری مەغۆلەکان هێناوە، لەهەمانکاتیشدا بۆتە بەربەستێک لە ڕوودانی کارەساتی کوشتار و تاڵانکاری مەغۆلەکان، کە پێش ئەوەی مەغۆلەکان بگەنە باڵەکایەتیی لە شاری دیاربەکر و باکووری کوردستان کوشتار و تاڵانییەکی زۆریان ئەنجامدابوو.. هەروەها باڵەکایەتیی لە مێژوودا ئەوەی پێبڕاوە کە داگیرکردنی زۆر ئاسان نییە، بەتایبەتی ئیمپراتۆریەتی مەغۆلی بەم هەموو هێزەی هەیبوو چۆکی لەبەر داد، کەواتە؛ هەر شاری هەولێر هۆلاکۆ بەزێن نییە، بەڵکو باڵەکایەتیش هۆلاکۆ بەزێنە، بەپێی ئەم تۆمارە مێژووییەی لەسەرەوە نووسیمان.

ئەمڕۆژانە دیسان پەتای کۆرۆنا بە مەملەکەتی باڵەکایەتی دا بڵاوبۆتەوە، کە سەرچاوەی ئەم پەتایە وڵاتی باب و باپیرانی مەغۆلەکانە یان ئەو وڵاتەی مەغۆلەکان لێیوەی هاتن بۆ ئەوەی باڵەکایەتی داگیر بکەن، ئەوان نەیانتوانی باڵەکایەتیی داگیر بکەن، بەڵام کۆرۆنا باڵەکایەتی خستە نێو بازنەی پەتاکە، بەڵام هەروەک ئەو سەدانەی پێشوو باسمان کرد، کە چۆن باڵەکایەتی بەماوەی شەش ساڵ خۆی لەبەردەم هێرشی بەربەریترین هێزی دونیا گرت، لەهەمان سەردەم دا بەغداد کە ناوەندی خەلافەتی عەبباسی و دەسەڵات بو، بە دوانزە ڕۆژ کۆتایی هات، خەڵکی ئەمڕۆ لە ناوچەی باڵەکایەتیی بەورەییەکی بەرزی سەربەرزی و نەمری وەک لە مێژوودا تۆمارکراوە، ئەم ناخۆشییە تێدەپەڕێنێت، چۆک بەو پەتا جیهانییە دەدات بە پشتیوانی خودا و خۆراگری خەڵک وەک بەفری سەرچیا سەرکەشەکانی دەیتوێنێتەوە و دەیکات بە تۆمارێکی زیندووی تێکۆشان لە دژی پەتایەکی جیهانی دا.

***مامۆستا لە بەشی مێژووی فاکەڵتیی ئاداب لە زانکۆی سۆران.**